

فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی جمهوری اسلامی ایران و عراق

جواد کیانی^۱، حمزه قهرمانی^۲، داود کیانی^۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷

چکیده

زمینه‌های مشترک فرهنگی، زبانی، اقتصادی، مذهبی و امنیتی بین دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق می‌تواند در ایجاد فرصت‌های مختلف تأثیرگذار باشد. در کنار ظرفیت‌ها و فرصت‌های ایجادشده تهدیدات مختلفی نیز در این زمینه وجود دارد. پژوهش حاضر با هدف شناسایی فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق درصدد پاسخگویی به این سؤال اصلی است که: «فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق کدام‌اند؟». تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش و ماهیت داده‌ها، کیفی است؛ تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام گرفته است. بر اساس یافته‌های پژوهش، فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق دارای ۸۷ مضمون پایه، ۱۵ مضمون سازمان‌دهنده و چهار مضمون فراگیر شامل ابعاد سیاسی، ابعاد اقتصادی، ابعاد فرهنگی-اجتماعی و ابعاد امنیتی است؛ در این خصوص دو کشور نیازمند یک «راهبرد جامع» جهت به حداکثر رساندن فرصت‌ها و به حداقل رساندن تهدیدات هستند. این راهبرد باید مبتنی بر منافع مشترک، احترام متقابل، همکاری‌های سازنده و رویکردی بلندمدت باشد. تنها در این صورت است که می‌توان از ظرفیت‌های نهفته در این تعاملات به‌طور کامل بهره‌مند شد و به ارتقای امنیت، ثبات و رفاه در هر دو کشور کمک کرد.

واژگان کلیدی: تعاملات، مرز، فرصت‌ها، تهدیدات، ج.ا.ایران، عراق.

۱. استادیار گروه مرزبانی دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

رایانامه: kiani.javad2014@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد علوم و فنون مرزبانی، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران.

رایانامه: h.gahramani4121@gmail.com

۳. دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد حقوق بین‌الملل، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

رایانامه: d.kiani327@gmail.com

۱. مقدمه

وجود تعاملات مرزی در همه کشورها، این مناطق را به کانون‌های حساس مبدل ساخته است. در نواحی مرزی بسیاری از جوامع در حال توسعه، سطح قابل توجهی از نیاز مردم از طریق تعاملات مرزی تأمین می‌شود. با اینکه این گونه تعاملات به صورت غیررسمی و محلی است اما نقش پراهمیتی در مبادلات میان این کشورها داشته و باعث بهبود زندگی ساکنین نقاط مرزی می‌شود (لطفی، ۱۳۹۸: ۹۵).

این تعاملات شامل روابط متقابل مختلفی از جمله روابط اقتصادی، اجتماعی، فیزیکی، تکنولوژیکی، خدماتی و سیاسی است که در یک منطقه (میان روستاها با یکدیگر، شهر و روستا و شهرها باهم) و یا بین مناطق مختلف در جریان است (جاکومو و همکاران^۱، ۲۰۲۱: ۲۳۸). شکل‌گیری و توسعه تعاملات مرزی در نواحی مرزی، حوزه نفوذ بازار را گسترش داده و رقابت در نواحی دو طرف مرز را شدت می‌بخشد. در این شرایط، نواحی مرزی به اصلی‌ترین کانون‌های تبادل کالا تبدیل شده و به عنوان محرک توسعه مناطق درون سرزمینی مطرح خواهند شد. در این راستا، بررسی کنش متقابل بین نقاط سکونتگاهی، الگوی مرزی تعاملات و اثرات توسعه‌ای آن در سطح این نواحی، می‌تواند چارچوب لازم را برای برنامه‌ریزی توسعه فضایی پایدار فراهم آورد.

از دیدگاه ژئوپلیتیک، مسائل و تعاملات مرزی در روابط کشورها باهم پیوند عمیق خورده است. تحولات اخیر جهانی و منطقه‌ای نیز نشان می‌دهد که ج.ا.ایران نباید درباره سرنوشت تعاملات مرزی بی‌اعتنا باشد و لازم است در این زمینه به نقش‌آفرینی بپردازد. با نگاهی ژئوپلیتیکی به مسائل مرزی، مشخص می‌شود هر اقدامی در مناطق مرزی ارتباط مستقیمی به حوزه نفوذ آن سوی مرز دارد. توسعه مناطق مرزی به عنوان مناطقی که حدود قانونی و قلمرو قدرت کشورها را مشخص می‌سازد، از اهمیت بالایی برخوردار است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۵).

1. Giacomo and et.al.

یکی از مهم‌ترین فضا‌های مرزی، مرزهای مشترک با کشور عراق است. عراق، به‌عنوان یک کشور مهم عربی با اکثریت شیعی و قدرت نفتی، کانال مهم و مناسب برای حضور است. چنانچه تحولات نظام سیاسی بتواند به نحو مؤثری عراق را متأثر سازد، رنگ عجمی و دافعه آن در بین اعراب کم شده و از طریق تعاملات مرزی، رویکرد جدیدی در منطقه ایجاد می‌شود. توجه به این نکته ضروری است که عراق، پس از ج.ا.ایران، کشوری قدرتمند در منطقه است که در صورت همسویی و همگرایی حکومت آن با ایران، اقتدار ج.ا.ایران در منطقه افزایش خواهد یافت (پیشگاهی‌فرد و رحمانی، ۱۳۹۸: ۲۶۵).

در این میان ساکنان مناطق مرزی غرب کشور به دلیل محرومیت و سطح پایین توسعه یافتگی و عدم زیرساخت‌های مناسب و کافی به منظور ایجاد اشتغال و تحصیل رفاه و بهبود اقتصاد، معیشت و درآمد از راه‌های گوناگون اعم از مبادلات سالم اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ناشی از روابط نزدیک دو کشور به بستری مناسب برای ورود و خروج انواع کالا، خدمات، ایده، سرمایه و... تبدیل شده است.

وجود مرزهای طولانی بین ج.ا.ایران و عراق به طول ۱۶۰۹ کیلومتر، تهدیدات و فرصت‌هایی را برای امنیت مرزی و ملی ایجاد نموده است؛ در این راستا، پژوهش حاضر با هدف شناسایی فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق قصد دارد به تحلیل این فرصت‌ها و تهدیدها در راستای تأمین امنیت مرزهای غرب کشور بپردازد. این پژوهش در پی پاسخگویی به این سؤال است که؛ «فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق کدام‌اند؟»

۲. مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱. پیشینه تحقیق

«عزیز» و همکاران، مقاله‌ای مشترک با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ج.ا.ایران و عراق در دو دهه اخیر» (۱۴۰۳) منتشر کرده‌اند. نتایج تحلیل عاملی نشان می‌دهد در بُعد فرهنگی، سه متغیر «وجود اماکن مقدس زیارتی در دو کشور»، «اکثریت جمعیت شیعه در دو کشور ج.ا.ایران و عراق» و «پیاده‌روی اربعین و پویش‌های مذهبی مشترک» بیشترین تأثیر را بر بهبود روابط دو کشور داشته‌اند. در بُعد اقتصادی نیز متغیرهای، «حضور گردشگران عراقی

در ج.ا.ایران» و «ارتباطات و تعاملات گسترده مرزی و وجود مرز مشترک طولانی بین دو کشور» بیشترین تأثیر را بر بهبود روابط دو کشور داشته است. در مقابل، دو متغیر «اختلافات دو کشور در مرزهای آبی و بهره‌برداری از منابع مشترک دریایی در خلیج فارس» و «اختلافات هیدروپلیتیکی دو کشور در بهره‌برداری از رودهای مرزی» در تضعیف روابط دو کشور بیشترین نقش را داشته‌اند. در نهایت در بُعد سیاسی-امنیتی متغیرهای «احساس تهدید مشترک در مقابل تروریسم و افراط‌گری مذهبی»، «فروپاشی رژیم بعث و ارتقا جایگاه سیاسی شیعیان» و «کمک‌های دفاعی و نظامی ج.ا.ایران به عراق در دوران مبارزه با داعش» بیشترین تأثیر را بر بهبود روابط دو کشور در دو دهه اخیر داشته‌اند و دو متغیر «رویکرد متفاوت دو کشور عراق و ج.ا.ایران در رابطه با آمریکا» و «اختلاف تاریخی دو کشور در اروند رود (شط العرب)» بر تضعیف روابط دو کشور مؤثر بوده‌اند.

«مهدوی‌ثابت» و همکاران، در پژوهش خود با عنوان «تعاملات تحقیقاتی مرزی و پلیسی در مقابله با قاچاق انسان و مهاجر غیرقانونی با نگاهی به موافقت‌نامه‌های امنیتی ج.ا.ایران با سایر کشورها» (۱۴۰۰) اذعان دارند که مبارزه مؤثر با جرم قاچاق انسان و قاچاق مهاجران به‌عنوان یکی از مصادیق جرائم سازمان‌یافته بین‌المللی، مستلزم همکاری‌های فنی، آموزشی، تحقیقاتی، مرزی، پلیسی و اطلاعاتی بین کشورها است. صرف انعقاد این موافقت‌نامه‌ها کفایت نمی‌کند و چالش مهم‌تر، اجرای این موافقت‌نامه‌ها و عملیاتی‌شدن آنها به نحو مؤثر است. این امر مستلزم تنش‌زدایی با کشورهای دیگر و به‌ویژه کشورهای همجوار و ایجاد روابط حسنه دیپلماتیک با کشورهای دیگر است. در غیر این صورت کشورهای طرف معاهده به دلایل مختلف از اجرای موافقت‌نامه خودداری می‌کنند.

«احمدی دهکاء» و «نصرتی» در تحقیق خود تحت عنوان «نقش تعاملات مرزی در همگرایی با کشورهای پیرامون؛ مطالعه موردی مرز ج.ا.ایران و عراق» (۱۴۰۰) اذعان داشته‌اند که یکی از ملزومات ورود کشورهای همسایه به جریان جهانی شدن و برقراری صلح پایدار منطقه‌ای و جهانی در قرن بیست‌ویکم، «همگرایی» است. در این بین استراتژی «ایجاد پیوندهای

ژئواکونومیک در تعاملات مرزی» برای ایجاد زمینه‌های همگرایی ج.ا.ایران با عراق در رتبه اول و سایر استراتژی‌ها در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند.

«خزلی» مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی چالش‌های اقتصادی و امنیتی منطقه غرب آسیا با تأکید بر حوزه خلیج فارس» (۱۳۹۹) چاپ کرده است. بر اساس نتایج تحقیق خلیج فارس از دیرباز مورد توجه قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای بوده به‌طوری‌که همیشه از این منطقه به‌عنوان یک منبع درآمد مناسب استفاده کرده‌اند. ج.ا.ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای می‌تواند نقش بسزایی در امنیت این منطقه استراتژیک جهانی ایفا کند.

«برونت جیلی»^۱ مقاله‌ای با عنوان «نگاهی جهانی به تعاملات مرزی» (۲۰۲۲) منتشر کرده است. نویسنده در این پژوهش که با روش تحلیل اسنادی انجام شده، به این نتیجه دست یافت که تعاملات مرزی میان کشورهای همجوار نقطه عطفی در رونق و پیشرفت روابط تجاری و بازرگانی میان آن کشور به‌حساب آمده و زمینه را برای رشد اقتصادی منطقه فراهم می‌آورد. کشورها مادامی که این موضوع را سرلوحه‌ی کار خود قرار دهند، می‌توانند به مناسبات خود در مراحل پیشرفته‌تر نیز جامعه عمل بپوشانند.

«کِمِلُوا» و همکاران^۲، پژوهشی مشترک با عنوان «عوامل تعیین‌کننده‌ی تعامل مرزی پایدار: الگویی ساختاری برای مجارستان با استفاده از روش‌شناسی پی.ال.اس-اس.ای.ام» (۲۰۲۲) انجام داده‌اند. این پژوهش با روش پیمایشی و میدانی انجام شده است. بر اساس نتایج تحقیق توجه دولت مجارستان به عواملی نظیر کاهش فشار اقتصادی، تبادل اطلاعات مرزی، رونق بازارهای مشترک مالی و تجاری، حمایت از برگزاری نشست‌های مرزی مشترک میان مقامات مرزی، توجه به انرژی‌های مولد در کشورهای همجوار و تدوین و ارائه الگویی مبتنی بر تعامل و مزیت متقابل می‌تواند باعث رشد اقتصادی، تجاری و اجتماعی کشور مجارستان شده و زمینه را برای توانمندکردن این کشور فراهم کند.

«جیاکومو» و «گرگوری»^۳، پژوهشی مشترک با عنوان «روابط دیپلماتیک و سرمایه‌گذاری مرزی در اتحادیه اروپا» (۲۰۲۱) با روش توصیفی-تحلیلی انجام داده‌اند. بر اساس نتایج

1. Brunette Jailey

2. Kemelwa and et.al.

3. Giacomo and Gregory

تحقیق همکاری مرزی میان کشورهای اتحادیه اروپا در زمینه‌های مختلف اقتصادی و امنیتی و اجتماعی-فرهنگی توانسته به حسی از اعتماد متقابل میان کشورهای عضو این اتحادیه منجر شود و در نهایت به رشد و پیشرفت همه‌جانبه مناطق مرزی مشترک به لحاظ توریستی و تجاری بینجامد.

«باسبوغا»^۱، پژوهشی تحت عنوان «نقش مرزهای باز و تعامل مرزی در رشد منطقه‌ای در قاره اروپا» (۲۰۲۰) با روش توصیفی-تحلیلی انجام داده است. نویسندگان در این پژوهش به این نتیجه دست یافته که کشورهای اتحادیه اروپا با باز گذاشتن مرزهای سرزمینی خود بر روی دیگر کشورهای عضو، زمینه را برای رشد و توسعه هرچه بیشتر این اتحادیه و رونق بازار تجارت و بازرگانی در این کشورها فراهم آورده‌اند.

«براتهیم»، «آلفردسون» و «مدیروس»^۲، پژوهشی مشترک با عنوان «اهمیت دیدگاه‌های ساکنان مرزهای سوئد و نروژ برای استراتژی‌های برنامه‌ریزی فرامرزی» (۲۰۱۹) منتشر کرده‌اند. بر اساس نتایج تحقیق علاقه سیاسی به مجاورت سوئد با نروژ وجود دارد که در سیاست منطقه‌ای بر توسعه نیازهای تجاری منعکس متمرکز می‌شود. به این ترتیب، انتظار می‌رود که مجاورت در سطح منطقه‌ای باعث رشد اقتصادی شود. نویسندگان یک رویکرد جامع برای برنامه‌ریزی فضایی در یک منطقه مرزی سوئد و نروژ را به‌جای چشم‌انداز ساده اقتصادی پیشنهاد می‌کنند. هدف مقاله برجسته ساختن اهمیت اتخاذ چشم‌انداز برنامه‌ریزی فرامرزی از پایین به بالا و مبتنی بر ادراک ساکنان منطقه مرزی است؛ این امر نشان می‌دهد که مجاورت نروژ برای جوامع استان ورملند در مرز مهم است. نویسندگان از روش کیفی در مطالعه خود استفاده کردند. آنها دریافتند که ساکنان بیشتر به فرصت‌های فردی، اجتماعی و فرهنگی مرز علاقه‌مند هستند، درحالی‌که مقامات بر استراتژی‌های سنتی رشد تأکید کردند. در پایان، نویسندگان توصیه می‌کنند که سیاستگذاران باید استراتژی برنامه‌ریزی فرامرزی از پایین به بالا (CBPS) را در ورملند که شامل دیدگاه ساکنان است، به‌عنوان تقویت رویکردهای سیاست مبتنی بر مکان، اجرا کنند.

1. Basboga

2. Braunerhielm, Alfredsson Olsson, Medeiros

«پاپروتینی»^۱، پژوهشی تحت عنوان «همگرایی و تعامل بین کشورهای در حال توسعه و چشم‌انداز صدساله» (۲۰۲۰) انجام داده است. هدف پژوهش انجام تجزیه و تحلیل گسترده‌تر با سری‌های زمانی طولانی‌تر و مجموعه متنوعی از شاخص‌ها است. این مطالعه کشورهای جهان را به ۲۱ کشور «معیار» توسعه‌یافته و ۱۵۶ کشور در حال توسعه تقسیم می‌کند. فاصله بین معیار و کشورهای در حال توسعه با استفاده از روش «تأخیرهای زمانی» اندازه‌گیری می‌شود که در اینجا برای نه شاخص شامل موضوعاتی مانند اقتصاد، بهداشت، آموزش و محیط‌زیست اعمال می‌شود. این یافته‌ها در چارچوب اهدای توسعه پایدار سازمان ملل قرار داده شده است، که نشان می‌دهد چگونه روش تأخیر زمانی می‌تواند تعیین اهداف را برای برخی از اهداف بهبود بخشد. به علاوه، از تأخیرهای زمانی برای تجزیه و تحلیل وضعیت جمعیتی، اقتصادی و سیاسی فعلی کشورهای در حال توسعه، شناسایی فرصت‌ها و خطرات پیش‌روی آینده با کشورهای پیشرفته استفاده می‌شود. با مطالعه پژوهش‌های صورت گرفته درخصوص تعاملات مرزی بین ج.ا.ایران و عراق هیچ پژوهشی با مضمون فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق یافت نشد. مطالعات انجام‌شده بیشتر در حوزه‌های ژئوپلیتیکی، توسعه اقتصادی، سیاسی و... بوده است. انجام تحقیقات در زمینه موضوعات مرزی به سبک اشاره‌شده در این تحقیق نو بوده و این می‌تواند به عنوان نقطه قوت این تحقیق و تفاوت اساسی در بین پژوهش‌های صورت گرفته، باشد. علاوه بر این، نویسنده در این پژوهش با مراجعه به متولیان برقراری امنیت در مرزهای ج.ا.ایران و عراق به کنه موضوع پرداخته و از بررسی صرف کتابخانه‌ای و توصیفی اجتناب کرده است.

۲-۲. مبانی نظری

۲-۱-۲. تعاملات مرزی

مناطق مرزی به دلیل مجاورت با کشورهای خارجی و شرایط جغرافیایی و سیاسی حاکم بر آنها، ویژگی‌های خاص خود را داشته که جزء لاینفک آنها به‌شمار می‌رود؛ این شرایط تأثیرات مستقیمی بر روند توسعه این مناطق دارد. از این رو، چنانچه این ویژگی‌ها مورد توجه قرار نگیرد،

تأثیراتی منفی بر روند توسعه و امنیت مناطق مرزی می‌گذارد و به‌عنوان تهدیدی در برابر توسعه عمل خواهد کرد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۵۶).

وجود مبادلات و پیوندهای فضایی دو سوی مرز و آسیب‌پذیری‌ها و تهدیدات مختلف در این مناطق اهمیت ویژه‌ای را در فرایند برنامه‌ریزی توسعه، امنیت و آمایش کشور به مناطق مرزی داده است (عندلیب، ۱۳۹۶: ۱). مناطق مرزی و سکونتگاه‌های مستقر در این مناطق که زمانی به دلیل محدودیت‌های ارتباطی، در انزوای جغرافیایی به‌سر می‌بردند و به دلیل دوری از مرکز و ضعف امواج و آثار توسعه مرکز‌محور، در پایین‌ترین رده‌بندی توسعه قرار داشتند، در هزاره جدید و آغاز عصر اطلاعات و ارتباطات، به شاهراه‌ها، ورودی‌ها و گره‌های توسعه و پیشرفت تبدیل شده‌اند و مفاهیم جدیدی مانند «شهر-منطقه» را شکل داده‌اند (نوری مختار و سالاری، ۱۳۹۹: ۱۵۳).

برخی از محققان مانند «ون در ویلد»^۱ (۱۹۹۸) حوزه تعاملات میان/فرامرزی را کوچک‌تر و منسجم‌تر ساخته و تعاملات میان‌مرزی را در سه گروه طبقه‌بندی می‌کنند: سیاسی-نهادی؛ اقتصادی؛ و اجتماعی-فرهنگی. به نظر ون در ویلد، این سه گروه از تعاملات میان‌مرزی باهم دارای روابط متقابل اند و همدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

برخی دیگر از محققان، به دلیل گستردگی موضوع تعاملات میان‌مرزی، تنها به ابعاد خاصی از جریان‌ات میان/فرامرزی مانند جریان اقتصادی (در قالب جریان کالا و خدمات)، جریان اجتماعی یا فرهنگی و... اشاره کرده‌اند (مانند هرزوغ^۲، ۱۹۹۲ و استری جکیویزوکاسزمارک^۳، ۱۹۹۸)؛ به عبارت دیگر، تعاملات میان‌مرزی را در روابط متقابل اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی خلاصه می‌کنند.

بدین ترتیب هرچند که به دلیل ماهیت ویژه مناطق مرزی، روابط جریان‌ات حاکم بر آن با مناطق داخلی کشور متفاوت است، آنچنان که «جان فریدمن»^۴ می‌گوید: این مناطق به دلیل وجود مرزهای بین‌المللی با مناطق داخلی کشور متفاوت هستند (حیدری‌پور، ۱۳۹۵: ۲۰) اما بر اساس

1. Van der Wilde

2. Herzog

3. Esteri jakivizukasemark

4. John Friedman

چارچوب دیدگاه نظام منطقه‌ای، مناطق مرزی، نظامی از شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی با کنش متقابل است که از طریق روابط بین سکونتگاه‌ها (روستاها، شهرهای کوچک و بزرگ، و مادرشهرها) انجام می‌گیرد، آنچنان که در مناطق غیرمرزی نیز می‌توان دید.

۱-۲-۱-۲. مهم‌ترین تعاملات میان مرزی

مهم‌ترین پیوندها و تعاملات میان مرزی مبتنی بر رویکرد محققان به شرح ذیل است:

۱-۲-۱-۱-۱. تعاملات اقتصادی

فعالیت‌های اقتصادی، مهم‌ترین محرک ارتباط و تعامل میان مناطق مرزی کشورهای همسایه است. به عبارت دیگر، شبکه‌های بازار دو طرف مرز و (یا در منطقه مرزی) مهم‌ترین وابستگی و ارتباط را تشکیل می‌دهند. این ارتباط و وابستگی از طریق جریان کالاها، مواد اولیه، تولیدات کارخانه‌ای، سرمایه و پول، تولیدات کشاورزی، جابجایی و استقرار کارخانه‌های تولیدی، جریان انرژی و... بین سکونتگاه‌ها صورت می‌گیرد.

با این وجود، بسته به فرایند تغییر و توسعه مناطق مرزی در جهان، برخی از ابعاد خاص روابط اقتصادی بر برخی دیگر غالب‌تر هستند. به عنوان مثال، روابط اقتصادی حاکم بر مناطق مرزی اروپا از نوع صادرات و واردات کالاهایی است که عمدتاً در مناطق مرزی تولید می‌شود. در منطقه مرزی ایالات متحده و مکزیک، روابط و تعاملات اقتصادی متکی بر تولیدات کارخانه‌ای در منطقه مرزی (صنعت ماکیولادورا) و صدور آن به نواحی داخلی ایالات متحده است (استری جکیویز و کاسزمارک، ۱۹۹۷: ۵۱).

یکی از مهم‌ترین اشکال تعاملات اقتصادی، تجارت میان مرزی است. تجارت میان مرزی عبارت است از جریان کالا و خدمات در طول مرزهای بین‌المللی. ویژگی خاص تجارت میان مرزی، متکی بودن آن بر مجاورت جغرافیایی است به طوری که هزینه‌های حمل و نقل تقریباً جزئی است و به تاجران اجازه می‌دهد تا از مزایای تفاوت عرضه، تقاضا و قیمت کالاها و خدمات مختلف در دو طرف مرز استفاده کنند.

۲-۲-۱-۱-۲. تعاملات اجتماعی-فرهنگی

تحركات‌های جمعیتی، چه از طریق مهاجرت‌های دائمی و چه از طریق آمدوشدهای روزانه یا هفتگی به دو طرف مرز، به شکل‌گیری ارتباطات فضایی مناطق مرزی منجر می‌شود. این نوع جریان عموماً با تفاوت در هزینه‌های زندگی، وجود فرصت‌های شغلی، تفاوت در دستمزدها و اشتراکات نژادی-زبانی و مذهبی دو طرف مرز رابطه معناداری دارد. به عقیده برخی ماهیت روابط میان دو کشور به وسیله عوامل جغرافیایی، اجتماعی-فرهنگی، ایدئولوژیکی، تجاری و حتی سیاسی تعریف می‌شود که نقش مسلط را می‌توان به تعاملات اجتماعی-فرهنگی داد (کاندی^۱، ۲۰۱۹: ۹۰).

«پدیل» و «دایجل»^۲ (۱۹۹۶) در پژوهش خود با عنوان «وابستگی اجتماعی و اقتصادی در منطقه مرزی ایالات متحده و مکزیک» اشاره می‌کنند که مفهوم تعاملات اجتماعی برای فهم پویای وابستگی متقابل در منطقه مرزی، امری اساسی است. واحدهای خانوادگی که ارتباطات خویشاوندی و اقتصادی با آن سوی مرز دارند، سبک و استراتژی زندگی به همراه الگوی تشکیل خانواده آنها توسط عناصر فراملی تغییر می‌کند. تأثیر بی‌نظیر مرز، الگوهای جدیدی از ازدواج، قوانین جنسی، انتظارات دوره زندگی و رفتارهای زادوولد را به وجود می‌آورد (بوفون، ۲۰۱۹: ۴۵).

تعاملات اجتماعی-فرهنگی می‌تواند بر اثر اهداف مختلفی انجام شود و مصداق‌های مختلفی به خود گیرد. به‌عنوان مثال می‌توان به دو مورد زیر اشاره کرد:

❖ مهاجرت‌های دائمی و موقت (به قصد کار، ازدواج، دیدار خویشاوندان، سرگرمی و تفریح، ادامه تحصیل، دریافت خدمات و...)،

❖ تعاملات فرهنگی (مانند جریان ایده‌ها، نظرات و تفکرات از طریق روزنامه، کتاب، مجله، رسانه‌های جمعی و...).

در این میان تحركات و جابجایی‌های جمعیتی نقش مهمی در میزان و تشدید تعاملات اجتماعی دارد؛ به‌طوری‌که برخی از «سفرهای میان‌مرزی» به‌عنوان شاخصی برای تعیین میزان

1. Kundi

2. Padilla and Daigle

یکپارچگی مناطق مرزی نام می‌برند و خاطرنشان می‌کنند که تغییر در تعداد مسافران میان‌مرزی نکته مهمی برای تغییر الگوی یکپارچگی است (بوخ^۱ و همکاران، ۲۰۰۹: ۴۷).

۳-۱-۲-۲. ژئوپلیتیک مناطق مرزی (تعاملات سیاسی-نهادی)

یکی دیگر از انواع تعاملات میان‌مرزی، روابط سیاسی و نهادی دوجانبه مقامات و مسئولان ملی و محلی دو کشور همسایه است. این نوع تعاملات، زیربنا و اساس شکل‌گیری تعاملات میان‌مرزی به‌شمار می‌رود؛ به‌گونه‌ای که یکی از ابزارهای قانونی مهم تعامل و همکاری میان‌مرزی، توافقات دوجانبه‌ای است که نیازمند تعهد سیاسی و بسیج متخصصان قانونی بین‌المللی است (دوپرون^۲، ۲۰۰۹: ۱۱۳). اهمیت این نوع تعاملات به حدی است که «درایسیدل»^۳، گرمی و دوستانه بودن روابط سیاسی میان دو کشور را مهم‌ترین عامل در افزایش میزان تعاملات میان‌مرزی قلمداد می‌کند (درایسیدل، ۲۰۰۲).

حتی برخی معتقدند که نظام‌های فضایی منطقه‌ای با یک سلسله وابستگی‌های سیاسی شامل دیدار مقامات رسمی و ملی به‌منظور تسهیل فرایند عبور و مرور افراد، کالاها و...، امضای تفاهم‌نامه‌های دوطرفه، تعامل دوجانبه به‌منظور حل مسائل مشترک مناطق مرزی و در شکل وسیع‌تر و سازمان‌یافته‌تر از طریق همکاری‌های میان‌مرزی به‌صورت یکپارچه درمی‌آید (شکوئی، ۱۳۹۸: ۲۶۵). همچنین گفته‌شده روابط سیاسی و نهادی مناسب به‌ویژه در راستای ارتقای سطح تعاملات به همکاری میان‌مرزی، آمایش و توسعه مناطق مرزی، برنامه‌ریزی‌های مشترک و... یک اصل اساسی است.

۴-۱-۲-۲. تعاملات اکولوژیکی-محیطی

زمینه‌های شکل‌گیری جریان‌ها و روابط اکولوژیکی مناطق مرزی را می‌توان هم به عامل انسانی مرتبط ساخت و هم به عامل طبیعی؛ به‌طوری‌که از یک‌سو عبور رودخانه‌های کوچک و بزرگ از منطقه مرزی و استفاده مشترک از آن، برنامه‌ریزی برای مدیریت و استخراج منابع طبیعی مشترک، اقدام در راستای حفظ حیات طبیعی مناطق مرزی و... و از سوی دیگر، تأثیرات ناشی از کنش

1. Buch

2. Dupeyron

3. Drysdale

انسانی بر محیط طبیعی مناطق مرزی همجوار که از آن به‌عنوان جریان اکولوژیکی فرامرزی یاد می‌شود، امروزه در کانون توجه سیاستگذاران و تصمیم‌گیران ملی و محلی به‌ویژه در مناطق مرزی کشورهای عضو اتحادیه اروپا و منطقه مرزی ایلات متحده مکزیک قرار گرفته است (وو^۱، ۱۹۹۸). به اعتقاد «شرر» و «زومباش»^۲ مسائل زیست‌محیطی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر افزایش همکاری میان‌مرزی بوده است (شرر و زومباش، ۲۰۱۱).

۵-۱-۲-۲. تعاملات فیزیکی

یکپارچگی فضایی مناطق، اساساً از روابط فیزیکی و از طریق شبکه‌های حمل‌ونقل طبیعی و مصنوعی صورت می‌گیرد. راه‌های جدید، کانال‌های آبی و سیستم‌های راه‌آهن، می‌تواند فاصله‌ها را کوتاه کند، زمان را محدود سازد، هزینه‌ها را کاهش دهد، بازارها را گسترش دهد، دسترسی به فرصت‌های شغلی را در بخش‌های غیرکشاورزی برای نیروی انسانی مازاد ناحیه امکان‌پذیر سازد، روابط بین سکونتگاه‌ها را توسعه بخشد و توزیع و عرضه خدمات را عملی سازد (شکوئی، ۱۳۹۸: ۲۷۰). در نهایت، این روابط فیزیکی، فعالیت‌ها و ارتباطات دیگری را میسر می‌سازد و حتی می‌تواند جریان منابع اقتصادی و الگوی تأثیرات اجتماعی و حرکات جمعیت و کالا را تغییر دهد. به اعتقاد «ارکوت» و «اوزگن»^۳ (۲۰۰۳)، این شبکه حمل‌ونقل است که موجب جابجایی مردم، بار و... در میان مناطق می‌شود. شبکه‌های ارتباطی نه‌تنها فرصتی برای فعالیت‌های اقتصادی فراهم می‌آورند بلکه راهی برای جابجایی‌های گسترده از طریق مناطق مرزی خواهند بود و در نهایت به عامل مهمی در توسعه مناطق پیرامونی تبدیل می‌شوند (بوفون، ۲۰۱۹: ۴۵).

۶-۱-۲-۲. تعاملات تکنولوژیکی

امروزه صادرات تکنولوژی به‌ویژه از طرق مرزهای بین‌المللی به پدیده‌ای شایع تبدیل شده است. اکثر اوقات در صورت سازگاری تکنولوژی با شرایط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی، وابستگی‌های

1. Wu

2. Zumbusch & Scherer

3. Erkut & Ozgen

فضایی تقویت می‌شود (شکوئی، ۱۳۹۸: ۲۷۲). در جدول (۱) مهم‌ترین پیوندها و تعاملات میان مرزی ذکر شده است:

جدول ۱. انواع پیوندها و تعاملات میان / فرامرزی

انواع تعاملات	شکل تعاملات	عناصر
اقتصادی	رسمی (قانونی) / غیررسمی (قانونی و غیرقانونی)	۱- جریان کالاها ۲- جریان سرمایه و پول ۳- جریان مواد خام و اولیه ۴- جریان انرژی
اجتماعی - فرهنگی		۲- حرکت انسانی به صورت موقت یا دائم (به قصد کار، خرید، دیدار خویشاوندان، سرگرمی و تفریح، ادامه تحصیل، دریافت خدمات) ۲- تعاملات فرهنگی (جریان ایده‌ها، نوآوری‌ها، جریان پدیده‌های فرهنگی شامل کتاب، روزنامه، رسانه‌های جمعی، همایش‌ها و ...)
سیاسی و نهادی		دیدار مقامات رسمی و محلی و امضای تفاهم‌نامه‌های دوطرفه، تعاملات دو جانبه به منظور حل مسائل مشترک و ...
اکولوژیکی - محیطی		جریان آلاینده‌ها (آب و هوا)، عبور رودخانه از منطقه، وجود برخی منابع طبیعی مشترک در منطقه مرزی و ...
فیزیکی		شبکه جاده‌ای، حمل و نقل آبی، هوایی، ریلی و ...
تکنولوژیکی		صدور تکنولوژی، آموزش‌های تخصصی و ...

مأخذ: (مولودی، ۱۳۹۳: ۸۷)

نظریه‌پردازان حوزه امنیت تعاملات مرزی و دیپلماسی مرزی را دو روی یک سکه می‌دانند، چراکه در هر دو موضوع هدف رسیدن به همگرایی بین کشور و یا دو نظام حاکم در دو سوی مرز است (کیانی و بیرامی، ۱۴۰۲: ۱۵).

سازمان ملل متحد دیپلماسی مرزی را این‌گونه تعریف کرده است: «مجموعه‌ای از روش‌های دیپلماتیک و همکاری‌جویانه بین کشورهای همسایه برای مدیریت مشترک مرزها، حل اختلافات، و تقویت روابط دوجانبه یا منطقه‌ای است؛ این نوع دیپلماسی شامل مذاکرات، توافق‌نامه‌ها، نهادهای مشترک مرزی، و سازوکارهای حل مناقشه است تا از تشدید تنش‌ها جلوگیری کند و همکاری‌های اقتصادی، امنیتی و فرهنگی را تسهیل نماید (گزارش مجمع عمومی سازمان ملل متحد، ۲۰۱۸).

همان‌طور که در تعریف دیپلماسی مرزی اشاره شد، هدف از این نوع سیاست جلوگیری از هرگونه تنش و درگیری در نواحی مرزی بین کنشگران نظام بین‌الملل است. در عصر حاضر یکی از مسائلی که به اهمیت این موضوع افزوده است، شکل‌گیری تهدیدات امنیتی متعدد در نواحی مرزی است. این موضوع باعث افزایش تعاملات مرزی و یا دیپلماسی مرزی بین کشورها شده

است. نوع تهدیدات امنیتی و گستره آن موضوعی است که به اهمیت این موضوع می‌افزاید. بهره‌برداری از دیپلماسی مرزی در راستای مقابله با هرگونه تهدیدات امنیتی، نیازمند تعریف مشخص از این موضوع است؛ «باری بوزان» و «دی وایلد»^۱ تهدید امنیتی را هر عامل، پدیده یا کنش عمدی/غیرعمدی که امنیت ملی، ثبات سیاسی، تمامیت ارضی، یا رفاه جامعه یک کشور را به خطر می‌اندازد، می‌نامند. این تهدیدات می‌توانند عینی و ملموس (مانند حمله نظامی) و یا ذهنی و احساس ناامنی (مانند تهدیدات سایبری) باشند (باری بوزان و دی وایلد، ۱۹۹۸).

۳. روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ ماهیت و نحوه گردآوری داده‌ها کیفی از نوع اکتشافی است. در این پژوهش با مراجعه به ادبیات تجربی و نظری، فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق به طریق اکتشافی، شناسایی و استخراج گردید و با استفاده از راهبرد تحلیل مضمون به تجزیه و تحلیل این موارد پرداخته شد.

این پژوهش با استفاده از ابزار مصاحبه عمیق با ۱۶ نفر از کارشناسان و خبرگان آشنا به موضوع از طریق مراجعه حضوری و مصاحبه با تک‌تک نفرات انجام شد. مدت مصاحبه به‌طور میانگین بین ۵۰ تا ۶۰ دقیقه بوده است. روش نمونه‌گیری هدفمند تا رسیدن به اشباع نظری بوده است؛ این کار تا زمانی انجام می‌گیرد که نمونه‌های بیشتر به کیفیت داده‌های تحقیق، کمکی نکنند. تعداد پرسش‌ها یا گزاره‌های موردنظر و میزان تنوع آراء و اندیشه‌ها در فضای گفتمانی موضوع، از معیارهای کلیدی برای تعیین تعداد افراد مشارکت‌کننده است.

روش تحلیل داده‌ها در این پژوهش، تحلیل مضمون است که به‌صورت سه سطحی انجام گرفت. کدگذاری داده‌ها به روش تجزیه و تحلیل و بر اساس مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر انجام گرفت. برای به‌دست‌آوردن روایی، از نظرات و رهنمودهای

خبرگان و کارشناسان برای تدوین سؤالات مصاحبه استفاده شده است. جهت دستیابی به معیار اعتبارپذیری، از سه فن استفاده گردید:

❖ روش نخست: اعتباریابی توسط مشارکت‌کنندگان صورت گرفت؛ به‌طوری‌که از

آنان خواسته شد تا یافته‌های کلی مطالعه را ارزیابی کرده و در مورد صحت آن نظر دهند. سپس از نظریات آنها در هنگام نتیجه‌گیری و تحلیل کمک گرفته شد.

❖ روش دوم: این روش، مقایسه تحلیلی است. در این روش به داده‌های خام

رجوع گردید تا ساخت‌بندی نظریه با داده‌های خام مقایسه و ارزیابی گردد؛

❖ روش سوم: از «بازرسی خارجی» استفاده شد؛ به‌طوری‌که داده‌ها چندین بار

توسط خبرگان مورد بررسی و نظارت قرار گرفت و راهنمایی‌ها و ملاحظات

خبرگان در انسجام‌بخشی و بکارگیری درست از یافته‌ها چندین بار تکرار شد و

تطبیق گردید. این نظارت و بررسی بر تمام مراحل پژوهش انجام گردید.

روش تحلیل داده‌ها در این پژوهش تحلیل مضمون است که به‌صورت سه سطحی

انجام گرفت. کدگذاری داده‌ها به روش تجزیه و تحلیل و بر اساس مضامین پایه،

سازمان‌دهنده و فراگیر بوده است. در نهایت نیز مفاهیم، مقولات و گزاره‌ها استخراج شد.

۴. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴-۱. یافته‌های جمعیت‌شناختی

در این بخش، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان در قالب شاخص‌های تحصیلات، سن، تخصص و مدت زمان مصاحبه در جدول (۲) ارائه و به‌صورت متنی تبیین شده است.

جدول شماره ۲. ویژگی جامعه مشارکت‌کننده						
ردیف	تحصیلات	تعداد	میانگین سنی	تخصص	جنسیت	میانگین مدت مصاحبه
۱	دکتری	۶	۵۵	مسائل سیاسی		

۵۵ دقیقه	همگی	اقتصادی، مرزبانی				
	مرد	حوزه‌های امنیتی، مرزبانی، سیاسی	۴۷	۱۰	کارشناسی ارشد	۲

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های بخش جمعیت‌شناختی نشان می‌دهد که:

- ❖ تعداد ۱۶ مصاحبه انفرادی به‌صورت عمیق از جامعه نمونه شامل کارشناسان مرزبانی، امنیتی، سیاسی و اقتصادی آشنا به موضوع که دارای سابقه اشتغال در نهادهای امنیتی و دولتی مستقر در نواحی مرزی بوده‌اند، انجام گرفته است؛
- ❖ از نظر شاخص جنسیت، همگی مرد می‌باشند؛
- ❖ از نظر شاخص تحصیلات در بین این افراد ۱۰ نفر دارای مدرک تحصیلی کارشناسی‌ارشد و تعداد ۶ نفر مدرک دکتری دارند؛
- ❖ از نظر شاخص سن، چهار نفر بین ۴۰ تا ۴۵ سال، ۳ نفر بین ۴۵ تا ۵۰ سال، ۵ نفر بین ۵۰ تا ۵۵ سال و ۴ نفر بین ۵۵ تا ۶۰ سال بوده‌اند.
- ❖ از نظر شاخص تخصص، ۶ نفر از مصاحبه‌شوندگان دارای تخصص در حوزه مرزبانی، ۴ نفر در حوزه امنیت، سه نفر اجرایی و ۳ نفر در حوزه دانشگاه بوده‌اند.
- ❖ از نظر شاخص مصاحبه نیز میانگین مدت مصاحبه، ۵۵ دقیقه بوده است.

۲-۴. یافته‌های تحلیلی

در این بخش با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون سه سطحی به کدگذاری داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه پرداخته شده است؛ با این توضیح که بعد از اتمام هر مصاحبه، داده‌های به‌دست‌آمده به‌صورت متن پیاده‌سازی شده و از طرف خبرگان آشنا به موضوع تحقیق و روش کدگذاری، اقدام به کدگذاری در سطح اول یا مضامین پایه شده است. این فرایند تا نفر شانزدهم انجام گرفت تا اینکه کدگذاران در نفر شانزدهم مصاحبه‌شونده به این اجماع رسیدند که مصاحبه با نفرات جدید اطلاعات جدیدی به تحقیق نمی‌دهد؛ لذا از

نفر شانزدهم، فرایند مصاحبه متوقف گردید و کدگذاری برای استخراج مضامین سازمان‌دهنده از کدهای پایه انجام گرفت.

بعد از استخراج مضامین سازمان‌دهنده جهت طراحی مدل تحقیق و کاربردی نمودن نتایج به‌دست‌آمده، کدهای فراگیر از تلخیص کدهای سازمان‌دهنده استخراج و مدل نهایی تحقیق ترسیم گردید.

با در نظر داشتن این موضوع که محقق درصدد شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق بوده است، تحلیل داده در دو بخش فرصت‌ها و تهدیدها صورت گرفته است.

در قسمت زیر در قالب جدول (۳) فرایند تلخیص مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده برای فرصت‌های موجود در تعاملات مرزی ایران و عراق از اطلاعات مصاحبه‌شوندگان ارائه شده است. در تبیین این جدول باید به این نکته اشاره کرد که بعد از پیاده‌سازی متن مصاحبه و انجام کدگذاری در دو سطح پایه و سازمان‌دهنده، درمجموع ۵۷ کد پایه استخراج گردید. بعد از تلخیص این کدها، تعداد ۱۰ کد سازمان‌دهنده تحت عناوین: توسعه همکاری‌های سیاسی، تقویت نقاط اشتراک، تقویت دیپلماسی مرزی، تقویت اشتراکات قومی و مذهبی، مهار گروهک‌های معاند، کنترل قاچاق و تردهای غیرمجاز، ظرفیت‌های تاریخ مشترک، ظرفیت‌های فرهنگی، استفاده از ظرفیت‌های مشترک اقتصادی، سیاستگذاری اقتصادی به‌دست آمد. این عناوین فرصت‌های تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق است.

جدول شماره ۳. مضامین پایه و سازمان‌دهنده فرصت‌های تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق	
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
۱. تقویت سیاست دفاعی دو کشور	توسعه همکاری‌های سیاسی
۲. استفاده از موقعیت استراتژیک منطقه مرزی	
۳. دفع تهدیدات خارجی نسبت به دو کشور	
۴. کنشگری فعال در تنظیم روابط دوجانبه	
۵. ایجاد اراده همکاری در بین دو کشور	
۶. گفتگوهای مرزی در جهت کاهش ناامنی در مرز	
۷. انجام دیپلماسی مرزی در خلع سلاح گروهک‌های معاند	
۸. تقویت تعامل اجتماعی	

جدول شماره ۳. مضامین پایه و سازمان‌دهنده فرصت‌های تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق	
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
۱. همگرایی بین مردم دو کشور	تقویت نقاط اشتراک
۲. تقویت سیاست ارتباطی دو کشور	
۳. کنترل و مدیریت مرزها	
۴. احترام به ایدئولوژی حاکم بر دو کشور	
۵. استفاده از ظرفیت فرهنگ و تاریخ مشترک	
۶. مشارکت در منابع مشترک	
۷. تقویت تعامل اجتماعی.	
۱. کنترل تحرکات نیروهای فرامنطقه‌ای با دیپلماسی فعال	تقویت دیپلماسی مرزی
۲. ایجاد تعاملات مرزی در جهت مدیریت تهدیدات بالقوه	
۳. گفتگوهای مرزی در جهت کاهش ناامنی در مرز؛	
۴. اجرای دقیق مفاد قراردادهای انتظامات مرزی	
۵. افزایش مراودات مرزی	
۶. حل و فصل اختلافات مرزی با انجام دیپلماسی فعال.	
۱. کاهش شکاف‌های قومی و مذهبی	تقویت اشتراکات قومی و مذهبی
۲. جلوگیری از ترویج افکار پان‌کردیسم	
۳. پیشگیری از ورود و نفوذ گروه‌های مذهبی تندرو	
۴. کاهش حساسیت‌های قومی و مذهبی.	
۱. کاهش نفوذ گروه‌های تجزیه‌طلب	مهار گروه‌های معاند
۲. تعامل در پیگیری تحرکات گروه‌های معاند	
۳. جلوگیری از تقویت پان‌کردیسم تهاجمی	
۴. ممانعت از تضعیف غرور ملی دو کشور	
۵. مقابله با تروریسم.	
۱. جلوگیری از قاچاق سلاح در نقاط مشترک مرزی	کنترل قاچاق و تردهای غیرمجاز
۲. جلوگیری از افزایش درگیری‌های مرزی	
۳. انجام دیپلماسی مرزی در خلع سلاح گروه‌ها	
۴. جلوگیری از تردهای غیرمجاز	
۵. جلوگیری از قاچاق مواد مخدر.	
۱. استفاده از ظرفیت فرهنگ و تاریخ مشترک	ظرفیت‌های تاریخی مشترک
۲. اتصال خط تاریخی فرهنگی دو کشور	
۳. توسعه فعالیت‌های تجاری و فرهنگی مرزی	
۴. ترویج نگرش مثبت به تاریخ دو کشور	

جدول شماره ۳. مضامین پایه و سازمان‌دهنده فرصت‌های تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق	
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
۵. وجود منابع و بافت تاریخی مشترک در منطقه مرزی	
۶. ایجاد مرجعیت و مرکزیت فرهنگی در استان‌های مرزی.	
۱. زبان مشترک در دو سوی مرز	ظرفیت‌های فرهنگی
۲. پیوستگی فرهنگی با مرکز یا با فراسوی مرز	
۳. فرهنگ تعاملی منطقه مرزی	
۴. ساختار قومی و قبیله‌ای منطقه مرزی	
۵. پیوند خویشاوندی با فراسوی مرز.	
۱. کنشگری فعال در بهره‌برداری از منابع	استفاده از ظرفیت‌های مشترک اقتصادی
۲. استفاده از بسترها و ظرفیت‌های بومی	
۳. تقویت مبادلات تجاری	
۴. خروج آسان افراد و کالا	
۵. کاهش هزینه حمل‌ونقل	
۶. افزایش دادوستدهای اقتصادی بین دو کشور	
۷. تقویت بازارچه‌های مرزی.	
۱. توجه به نوع نظام اقتصادی دو سوی مرز؛	سیاست‌گذاری اقتصادی
۲. افزایش زمینه‌های سرمایه‌گذاری	
۳. تقویت سطح توسعه دو سوی مرز	
۴. تعدیل سیاست‌های گمرکی بین دو کشور	
۵. کاهش اثرات تحریم اقتصادی بیشتر با تبادلات مرزی.	

تحلیل تهدیدات تعاملات مرزی ایران و عراق در قالب جدول (۴) انجام شده است.

جدول شماره ۴. مضامین پایه و سازمان‌دهنده تهدیدات تعاملات مرزی ایران و عراق	
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
۱. شبه‌افکنی	بی‌ثباتی سیاسی
۲. ظهور گروه‌های اپوزیسیون قومی	
۳. تضعیف هویت ملی	
۴. دینامیسم سیاسی	
۵. ترویج پان‌کردیسم	
۶. ظهور گروه‌های اپوزیسیون نوپدید.	

جدول شماره ۴. مضامین پایه و سازمان‌دهنده تهدیدات تعاملات مرزی ایران و عراق	
مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
۱. قاچاق مواد مخدر	افزایش جرائم انتظامی
۲. قاچاق سلاح و مهمات	
۳. قتل، سرقت، جرائم خشن	
۴. تشویش اذهان عمومی	
۵. افزایش تیراندازی غیرمجاز	
۶. قاچاق انسان.	
۱. تقویت بنیه مالی هسته‌های پنهان گروهک‌های معاند	تضعیف امنیت اقتصادی
۲. قاچاق کالای ممنوعه	
۳. کمبود کالاهای اساسی	
۴. افزایش تورم به دلیل انتقال کالاها.	
۱. احتمال جاسوسی	تهدیدات امنیتی
۲. احتمال نفوذ	
۳. حمله به تأسیسات و زیرساخت‌ها	
۴. تضعیف امنیت پایدار مرز	
۵. جذب جوانان مستعد در گروهک‌های معاند	
۶. ترویج تروریسم	
۷. تشکیل سلول‌های تروریستی	
۸. اقدامات تروریستی.	
۱. قانون‌شکنی	کاهش امنیت اجتماعی
۲. وقوع اعتراضات اجتماعی	
۳. مهاجرت اجباری	
۴. طرح مطالبات نامتعارف	
۵. افزایش نارضایتی	
۶. مهاجرت از مناطق مرزی.	

در جدول (۴) کدهای استخراج‌شده از داده‌های به‌دست‌آمده برای تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق ارائه شد که ۳۰ کد پایه و ۵ کد سازمان‌دهنده با عناوین: بی‌ثباتی سیاسی، افزایش جرائم انتظامی، تضعیف امنیت اقتصادی، تهدیدات امنیتی و کاهش امنیت اجتماعی می‌باشد. مدل تهدیدات و فرصت‌های مرزی ج.ا.ایران و عراق در قالب نمودار (۱) ارائه گردید.

نمودار شماره ۱. مدل نهایی تحقیق

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۵-۱. نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش ارائه‌ی مدلی برای فرصت‌ها و تهدیدات تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق بوده است؛ چراکه بررسی مطالعات پیشین نشان داد که در ادبیات موضوع، مدل یکپارچه‌ای که به صورت خاص و با در نظر گرفتن ملاحظات مربوط به مرزهای دو کشور، به این موضوع پردازد، وجود ندارد. بر اساس نتایج این تحقیق تعاملات مرزی بین ج.ا.ایران و عراق، عرصه‌ای پیچیده و چندوجهی است که دربرگیرنده فرصت‌های بالقوه و تهدیدات بالفعل در ابعاد مختلف است. بهره‌برداری بهینه از این تعاملات مستلزم رویکردی هوشمندانه، متوازن و مبتنی بر همکاری‌های دوجانبه و منطقه‌ای است.

از نظر اقتصادی، تجارت مرزی می‌تواند به رونق اقتصادی مناطق مرزی، افزایش درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی کمک کند. با این حال، قاچاق کالا و ارز، رقابت ناسالم و مشکلات زیرساختی از جمله چالش‌های این حوزه هستند؛ لذا توسعه زیرساخت‌های مرزی، تسهیل تجارت قانونی، مبارزه با قاچاق و تنوع بخشی به مبادلات تجاری (فراتر از نفت و گاز) ضروری است.

در بعد امنیتی، مرزهای مشترک می‌توانند قانونی برای تبادل اطلاعات و همکاری‌های امنیتی در مبارزه با تروریسم، جرائم سازمان یافته و قاچاق اسلحه باشند. در عین حال، نفوذ گروه‌های افراطی، فعالیت‌های تروریستی و اختلافات مرزی از جمله تهدیدات امنیتی هستند. برای مقابله با این تهدیدات، تقویت همکاری‌های اطلاعاتی و امنیتی، کنترل مؤثر مرزها، حل اختلافات مرزی از طریق مذاکره و توجه به امنیت انسانی (به ویژه در مناطق آسیب پذیر) اهمیت دارد.

از منظر اجتماعی-فرهنگی، تعاملات فرهنگی و مذهبی می‌تواند به تقویت روابط مردمی، کاهش سوء تفاهم‌ها و افزایش همبستگی کمک کند؛ اما تفاوت‌های فرهنگی، اختلافات قومی و مذهبی و مسائل مربوط به مهاجرت و پناهندگی می‌توانند چالش‌هایی را ایجاد کنند. برای مدیریت این چالش‌ها، ترویج تبادلات فرهنگی، احترام به تنوع فرهنگی، مدیریت صحیح مسائل مهاجرتی و حمایت از حقوق پناهندگان ضروری است.

در عرصه سیاسی، همکاری‌های سیاسی می‌تواند به حل اختلافات، ایجاد اعتماد و تقویت ثبات منطقه‌ای کمک کند. با این وجود، دخالت‌های خارجی، رقابت‌های منطقه‌ای و مسائل مربوط به حاکمیت ملی از جمله تهدیدات سیاسی هستند. تقویت دیپلماسی، حل اختلافات از طریق مذاکره، احترام به حاکمیت ملی و عدم دخالت در امور داخلی یکدیگر، از جمله راهکارهای مقابله با این تهدیدات است.

به‌طور خلاصه، تعاملات مرزی ج.ا.ایران و عراق نیازمند یک «راهبرد جامع» است که در آن، فرصت‌ها به حداکثر رسانده شده و تهدیدات به حداقل کاهش یابند. این راهبرد باید مبتنی بر منافع مشترک، احترام متقابل، همکاری‌های سازنده و رویکردی بلندمدت باشد. تنها در این صورت است که می‌توان از ظرفیت‌های نهفته در این تعاملات به‌طور کامل بهره‌مند شد و به ارتقای امنیت، ثبات و رفاه در هر دو کشور کمک کرد.

۲-۵. پیشنهادات

۱-۲-۵. اقتصادی

۱-۱-۲-۵. ایجاد مناطق آزاد تجاری مشترک

با هدف تسهیل تجارت، جذب سرمایه‌گذاری و توسعه صنایع محلی، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند مناطق آزاد تجاری مشترک در نقاط مرزی ایجاد کنند. این مناطق می‌توانند با ارائه معافیت‌های مالیاتی، تسهیلات گمرکی و زیرساخت‌های مناسب، به قطب‌های تجاری و صنعتی تبدیل شوند.

۲-۱-۲-۵. توسعه گردشگری مرزی

با توجه به پتانسیل بالای گردشگری مذهبی و تاریخی در هر دو کشور، توسعه زیرساخت‌های گردشگری (هتل‌ها، رستوران‌ها، حمل‌ونقل) در مناطق مرزی و تسهیل تردد گردشگران می‌تواند به رونق اقتصادی این مناطق کمک کند. ایجاد بسته‌های گردشگری مشترک و برگزاری رویدادهای فرهنگی و مذهبی نیز می‌تواند گردشگران بیشتری را جذب کند.

برای اجرای پیشنهادات اقتصادی محدودیت‌های احتمالی زیر مدنظر است؛

❖ موانع قانونی و بوروکراتیک؛

- ❖ کمبود تأمین مالی و زیرساخت؛
- ❖ رقابت با مناطق آزاد موجود؛
- ❖ مسائل امنیتی؛
- ❖ اختلاف نظر بر سر نحوه مدیریت.

۵-۲-۲. امنیتی

۵-۲-۲-۱. تشکیل گشت‌های مشترک مرزی

برای مقابله با قاچاق، تروریسم و سایر جرائم فرامرزی، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند گشت‌های مشترک مرزی تشکیل دهند. این گشت‌ها می‌توانند با تبادل اطلاعات، هماهنگی عملیات و استفاده از تجهیزات پیشرفته، امنیت مرزها را بهبود بخشند.

۵-۲-۲-۲. اجرای برنامه‌های توانمندسازی جوامع مرزی

برای مقابله با ریشه‌های ناامنی، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند برنامه‌های توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی در جوامع مرزی اجرا کنند. این برنامه‌ها می‌توانند شامل ایجاد فرصت‌های شغلی، ارائه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، بهبود خدمات بهداشتی و آموزشی و حمایت از توسعه جوامع محلی باشند.

برای اجرای پیشنهادات امنیتی محدودیت‌های احتمالی زیر مدنظر است؛

- ❖ مشکلات هماهنگی؛
- ❖ موانع زبانی و فرهنگی؛
- ❖ کمبود تجهیزات و آموزش؛
- ❖ مخالفت گروه‌های ذی‌نفع؛
- ❖ مسائل مربوط به حاکمیت؛
- ❖ کمبود منابع مالی؛
- ❖ فساد اداری؛
- ❖ عدم مشارکت جوامع محلی؛
- ❖ مقاومت در برابر تغییر؛

❖ عدم امنیت.

۳-۲-۵. اجتماعی-فرهنگی

۱-۳-۲-۵. تبادل دانشجو و استاد

برای تقویت روابط فرهنگی و علمی، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند برنامه‌های تبادل دانشجو و استاد بین دانشگاه‌های دو کشور را گسترش دهند. این برنامه‌ها به دانشجویان و اساتید کمک می‌کند تا با فرهنگ، زبان و نظام آموزشی یکدیگر آشنا شوند و همکاری‌های علمی و پژوهشی را تقویت می‌کند.

۲-۳-۲-۵. برگزاری جشنواره‌های فرهنگی مشترک

برای معرفی فرهنگ و هنر هر دو کشور به مردم، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند جشنواره‌های فرهنگی مشترک در مناطق مرزی برگزار کنند. این جشنواره‌ها شامل نمایشگاه‌های هنری، کنسرت‌های موسیقی، نمایش‌های تئاتر، مسابقات ورزشی و سایر فعالیت‌های فرهنگی می‌شوند.

برای اجرای پیشنهادات اجتماعی-فرهنگی محدودیت‌های احتمالی زیر مدنظر است؛

❖ مشکلات زبانی؛

❖ تفاوت‌های نظام آموزشی؛

❖ محدودیت‌های مالی؛

❖ نگرانی‌های امنیتی؛

❖ محدودیت‌های فرهنگی؛

❖ مشکلات لجستیکی؛

❖ رقابت با سایر رویدادها.

۴-۲-۵. سیاسی

۱-۴-۲-۵. تشکیل کمیته‌های مشترک برای حل اختلافات

برای حل اختلافات مرزی و سایر مسائل مورد اختلاف، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند کمیته‌های مشترک تشکیل دهند. این کمیته‌ها این ظرفیت را دارند که با بررسی دقیق

مسائل، ارائه راهکارهای عملی و پیگیری اجرای توافقات، به حل اختلافات و بهبود روابط دوجانبه کمک کنند.

۲-۴-۵. هماهنگی مواضع در مسائل منطقه‌ای

با توجه به چالش‌های مشترک در منطقه، ج.ا.ایران و عراق می‌توانند مواضع خود را در مسائل منطقه‌ای هماهنگ کنند. این هماهنگی شامل همکاری در مبارزه با تروریسم، حل بحران‌های منطقه‌ای، حمایت از صلح و ثبات و تقویت همکاری‌های منطقه‌ای می‌باشد. برای اجرای پیشنهادات سیاسی، محدودیت‌های احتمالی زیر مدنظر است؛

- ❖ عدم تمایل سیاسی؛
- ❖ دخالت عوامل خارجی؛
- ❖ اختلافات عمیق؛
- ❖ عدم اجرای توافقات؛
- ❖ فشار افکار عمومی؛
- ❖ تفاوت منافع؛
- ❖ وابستگی به قدرت‌های خارجی؛
- ❖ اختلاف نظر در مورد راهکارها؛
- ❖ عدم اعتماد بین طرفین.

منابع

الف - فارسی

- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۹). «تحولات ژئوپلیتیکی و امنیت مرزها با تأکید بر جنوب شرق ایران»، *فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا.ایران*، ۴(۱)، ۱۸۴-۱۴۷.
- احمدی دهکا، فریبرز؛ نصرتی، شهریار (۱۳۹۹). «نقش تعاملات مرزی در همگرایی با کشورهای پیرامون؛ مطالعه موردی مرز ایران و عراق»، *علوم و فنون مرزی*، ۹(۳)، ۱۳۷-۱۶۴.
- احمدی، مظهر؛ علیپوری، احسان؛ علیپور، عباس (۱۳۹۷). «تحلیل ملاحظات امنیتی آمایش سرزمین در مناطق مرزی و نقش آن در توسعه‌یافتگی (مورد مطالعه: استان مرزی ایلام)»، *فصلنامه علوم و فنون مرزی*، ۹(۳)، ۳۵-۶۴.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا؛ رحمانی، محمدعلی (۱۳۹۸). *قلمروخواهی ایران و آمریکا در خاورمیانه*، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- جمیل عزیز، وسیم؛ زرقانی، سید هادی؛ محمدپور، علی (۱۴۰۳). «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و عراق در دو دهه اخیر»، *پژوهش‌های جغرافیای سیاسی* (انتشار آن‌لاین):
doi:10.22067/pg.2024.89238.1303
- حیدری‌پور، وکیل؛ صائب، شراره (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر بر ارتقای امنیت مرز از دیدگاه ساکنان محلی؛ مورد مطالعه: شهرستان گرمی»، *فصلنامه علوم و فنون مرزی*، ۷(۴)، ۲۵-۱.
- خزلی، اکبر (۱۳۹۹). «بررسی چالش‌های اقتصادی و امنیتی منطقه غرب آسیا با تأکید بر حوزه خلیج فارس»، *فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا.ایران*، ۴(۴)، ۹۶-۵۳.
- شکوئی، حسین (۱۳۹۸). *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*، تهران: سمت.
- عندلیب، علیرضا (۱۳۹۶). *نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
- کیانی، جواد؛ بیرامی، عبدالله (۱۴۰۲). «الگوی دیپلماسی مرزی جمهوری اسلامی ایران در مرزهای غرب کشور»، *نشریه علمی مطالعات راهبردی ناجا*، ۸(۴)، ۳۲-۵.
- لطفی، حیدر (۱۳۹۸). *تحلیل روابط ایران و ترکیه بر مبنای پیوندهای استراتژیک (مطالعه موردی: ۲۰۰۰-۲۰۱۸)*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، مؤسسه آموزش عالی فرهنگ‌لاریجان، گروه جغرافیای سیاسی.

- مهدوی‌ثابت، محمدعلی؛ کرمی‌پورسیار، عباس؛ سلیمی، صادق (۱۴۰۰). «تعاملات تحقیقاتی، مرزی و پلیسی در مقابله با قاچاق انسان و مهاجران غیرقانونی با نگاهی به موافقت‌نامه‌های امنیتی ایران با سایر کشورها»، *فصلنامه علمی پژوهشنامه مطالعات مرزی*، ۹(۲)، ۱۰۳-۱۲۵.
- نوری‌مختار، حسین؛ سالاری، علیرضا (۱۳۹۹). «تأثیرات توسعه انسانی و تعاملات مرزی ایران با کشورهای همسایه بر امنیت مناطق مرزی»، *فصلنامه دانش انتظامی سیستان و بلوچستان*، ۱۱(۱)، ۱۴۵-۱۳۰.

ب- انگلیسی

- Akbar Kundi, M. (2019). "Borderland Interaction: The Case of Pak-Iranian Baloch", *IPRI Journal IX*, (2), pp. 90-105.
- Basboga, Kadir (2020). "The Role of Open Borders and Cross-border Cooperation in Regional Growth across Europe", *Regiona Studies, Regional Science*, 7(1), pp. 532-549, Available at: <https://doi.org/10.1080/21681376.2020.1842800>.
- Bifon, Milan (2019). "Between social and spatial convergence and divergence: an exploration into the political geography of European contact areas", *Geo Journal*, 66(4), pp. 341-352.
- Braunerhielm, L.; Alfredsson Olsson, E.; Medeiros, E. (2019). "The importance of Swedish–Norwegian border residents' perspectives for bottom-up cross-border planning strategies", *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, 73(2), pp. 96-109.
- Brunet-Jailly, Emmanuel (2022). "Cross-border Cooperation: A Global Overview", sagepub.com/journals-permissions: DDOI: 10.1177/03043754211073463
- Buch, T.; Schmidt, T. D.; Niebuhr, A. K. (2009). "Cross-Border Commuting in the Danish–German Border Region: Integration, Institutions and Cross-Border Interaction", *Journal of Borderlands Studies*, 24 (2), pp. 38-54.
- Buzan, B., Wæver, O.; de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers.

- Dominik Paprotny (2021). “Convergence between Developed and Developing Countries: A Centennial Perspective”, ***Social Indicators Research***.
- Drysdale, Alasdair D. (2002). ***Transboundary Interactions and Political Conflict in the Central Middle East; the Case of Syria***. In: Schofield, C.H. and Schofield, R.N. (eds.) (1994b) *World Boundaries; the Middle East and North Africa*, 2, London: Routledge.
- Dupeyron, Bruno (2009). “Regional integration and border interactions in the Cuenca Del Plata: Legacies, achievements and challenges for the Mercosur”, ***Journal of Borderlands Studies***, 24(3), pp. 131-151.
- Giacomo, Damioli; Gregori, Wildmer Daniel (2021). “Diplomatic Relations and Cross-border Investments in the Uropean Union”, ***JRC Technical Report***, <https://ec.europa.eu/jrc>
- Kmeleva, G., A., Kurnikova, M., V., Nedelka, E., & Istvain Toth, B., (2022). “Determinants of Sustainable Cross-border Cooperation: A Structural Model for the Hungarian Context Using the PLS-SEM Methodology”, *Sustainability*, 14, 893: [https:// doi.org/ 10.3390/ su 14020893](https://doi.org/10.3390/su14020893).
- Scherer, R; Zumbusch, K. (2011). “Limits for Successful Cross-border Governance of Environmental (and spatial) Development: the Lake Constance Region”, ***Procedia Social and Behavioral Sciences***, 14, pp. 101–120.
- Stryjakiewicz T.; Kaczmarek T. (1998). “The forms of social and economic activity in the German-Polish border area”, ***Die Euroregionen im Osten Deutschlands***, Berlin, 153, pp. 193-225.
- United Nations (2018). "Frontier Diplomacy and Conflict Prevention".
- Wu, C. T. (1998) “Cross-border development in Europe and Asia”, ***Geo Journal***, 44, pp. 189–201.

